

ҒТАХР 04.51.67

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ МЕДИАЦИЯНЫҢ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУ БАРЫСЫ

С.М. Сыздықова¹, А.Т. Омарова²

¹6D050100 - Әлеуметтану мамандығының PhD докторанты

²PhD, доцент м.а.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: omarova.asem@mail.ru

Мақалада Қазақстандағы қалыптасып келе жатқан жаңа институт – медиация, оның ішінде отбасылық медиацияның нормативтік-құқықтық даму барысы зерттеледі. Автор зерттеу барысында отандық және шетелдік әдебиеттерге сүйене отырып, талдау жасайды. Ең алдымен, жалпы медиацияның теориясына тоқтала отырып, қазіргі Қазақстандағы медиацияның жай-күйіне баса назар аударылады. Сонымен бірге, ҚР Медиация туралы Заңындағы медиацияның маңыздылығына және сотқа дейінгі отбасылық медиатордың қызметін сараптап, тараптар арасындағы дауды реттеу технологияларын жіктеп, талқылайды. Атап айтқанда, шетелдегі медиация тәжірибелеріне сүйене отырып, Қазақстандағы отбасылық медиация мәселелеріне тоқталады. Автор қазіргі қоғамдағы медиацияның ұлттық құндылықтарға сай екендігін және дәстүрлі тәсілдердің қолданысын да сөз етеді. Нормативтік-құқықтық жүйе – отбасылық медиацияның маңызды механизмі ретінде оның ерекшеліктерін жан-жақты ашып көрсетеді. Сондай-ақ, еліміздегі отбасылық медиацияның нормативтік-құқықтық дамуының кемшіліктері мен жетістіктеріне, кейбір әлеуметтік мәселелеріне де тоқталады.

Түйін сөздер: медиация институты, отбасылық медиация, медиатор, нормативтік-құқықтық ереже, дауды реттеу, екі тарап, Қазақстан Республикасы, шетелдегі медиация

Медиация – қоғамдағы даулы мәселелерді, соның ішінде азаматтық және қылмыстық істерді реттеудің бейбіт әрі тиімді тәсілі. Қазақстанда медиация институтын дамыту даулар мен жанжалдарды реттеуге мүмкіндік береді, оған мәселен мемлекеттік, оның ішінде саяси мәселелерден бастап, еңбек, азаматтық, экономикалық, отбасы ауқымына дейін қамтылады. Жалпы ағылшын тілінде медиация – (alternative dispute resolution, ADR) даулардың альтернативті реттеу технологиясы болып табылады, яғни үшінші тұлғалардың қатысуымен дау мәселелерін шешу. Бұл жағдайда медиатор тарабы, екіжаққа тәуелсіз болып келеді. Ежелгі Рим, Ежелгі Греция елінде дау мәселелерін делдалдық қатынастар арқылы шешкен. Рим халқы «делдал» ұғымын әртүрлі терминдермен пайдалана білді: «internuncius, medium, intercessor, philanthropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpreter, mediator» [1; 159].

Соңғы жылдары отбасылық медиацияны басқарудың түрлі әдістері қарқынды дамуда. Еуропалық елдердің көпшілігі отбасылық медиация туралы заңдар қабылдаған. Шетелде медиация рәсімінің әр сатысы 4 кезеңмен жүзеге асырылады:

1) Медиациялық алаңды орнатумен ерекшеленеді. Рәсімнің басталуы екі тараптың қатысуымен бірлескен отырыс (жағдайларды, дауды және тараптарды алдын-ала медиацияға тарту). Медиатор екі жақпен де басынан бастап бір-бірімен қарым-қатынас орнататып, тараптармен келіссөздер және шешімдер қабылдауда өзі жол бастауы керек.

2) Мәселелерді айқындап, оны түсіндіру. Бұл отырыстың екінші кезеңінде әр тарап медиатормен бөлек, жеке сұхбат жүргізеді. Негізгі мақсаты - әрбір тарап медиаторға дауды реттеудегі мақсаттары мен ұсыныстарын жеткізеді, онаша уақыт аяқталғаннан кейін, медиатор кері байланыс пікірінде тағы да айтылмаған ойларын сұрайды. Медиатор медиацияның талаптарына қайшы келмеуі керек.

3) Мәселелерді зерттеу. Зерттеу кезінде бірлескен кездесу ұйымдастырылады. Мұнда медиатор тараптардың мәселелерін, мақсаттары мен сезімдерін қысқаша баяндайды. Медиатор екі жақтың әрқайсысының айтқан мәселелерінің негізгі аспектілерін қорытындылайды. Сонымен қатар, медиаторға екі тарап келіспеуі де мүмкін. Медиатор келіспеушіліктердің ықтималдығын мойындайды, сол арқылы өз пікірін тыныш және қауіпсіз ортада және тиісті кезеңде

заңдастырады. 4) Келісімді қамтамасыз ету. Медиация рәсімін келіссөздерден және психологиялық тұрғыдан барынша тиімділікпен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл процестің бастамасы, ол біртіндеп тараптар арасындағы тәртіпті және үйлестіруді қалыптастыра бастайды [2; 725]. Сонымен, медиация әлеуметтік, саяси, құқықтық дауларды төмендетуге мүмкіндік береді, өйткені оның басты қағидаттары – бұл тараптар (азаматтар) үшін өзара тиімді келісімге қол жеткізу, дау-дамай деңгейін төмендету және төзімділік және бір-біріне құрмет рухында тәрбиелеу.

Бәрімізге белгілі Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласында Үкіметке медиация институтын дамытуға бағытталған заңға бағынышты құқықтық база қабылдануын қамтамасыз етуді тапсырды, сондай-ақ, ол медиация құрылымдарын ұлттық және жеке компанияларда құру керектігін атап көрсетті [3; 1-2].

Қазақстанда медиация институты 2011 жылдан бері жұмыс істейді, алайда көптеген азаматтар үшін оның мәні түсінікті емес, кейбіреулері әлі де білмейтіні жасырын емес. Осыған орай, медиацияны кеңінен түсіндіру үшін БАҚ жұмыс істеуде. Алайда, қазіргі нәтижелер жаман емес. Медиацияның жұмыс істеу жүйесі – дауларды реттеудің өзге де баламалы (мемлекеттік емес) технологияларымен қатар дамыған азаматтық қоғамның қажетті белгісі, экономикалық айналымның кемелденуі мен тұрақтылығының көрсеткіші болып табылады.

Қазақстан Республикасы осы 2019 жылдың тамыз айында Сингапурда өткен БҰҰ-ның Медиация туралы конвенциясына қол қойды. Әлемнің 70 елінен қатысқан бұл кездесуде 46 мемлекет Конвенцияға қол қойды, соның ішінде Австралия, Қытай, АҚШ, Швейцария, Оңтүстік Корея, Жапония, т.б. Мұнда тараптар медиация шарасын белгілеп, өздерінің келісімдері бойынша жұмыс істейді. Сонымен қатар, олар құқықтық және заңдық емес мәселелерді де талқылап, даудың оңтайлы шешімін бірлесіп шешетін болды. Халықаралық Конвенция болғандықтан, ең алдымен тараптар халықаралық сауданы ілгерілетудің және сауда дауларын шешудің балама және тиімді әдісі ретінде медиацияны маңызды құрал ретінде қолданылу қажеттігін айтты.

2016 жылы Нұрсұлтанда Қазақстан халқы Ассамблеясының кезекті отырысында республикалық Қоғамдық келісім кеңесі мен Жоғарғы Сот арасында медиация институтын дамыту жөніндегі екіжақты меморандумға қол қойылған болатын. Бүгінде мұндай шара аймақтық деңгейде тіпті, аудан, ауылдық жерлерде жүзеге асуда. Бұл меморандум барлық облыстық соттар мен әкімдіктер арасында заңды түрде бекітілген. Оның аясында азаматтарға дауларды сотқа дейінгі және соттан тыс реттеу жөніндегі түсіндіру жұмыстары жүргізіліп, тіпті медиа-жоспар қабылданып, әр елді мекендерде медиация кабинеттері ашылып, халыққа қызмет атқаруда. Сонымен қатар, кәсіби емес медиаторлардың рөлін күшейту секілді бірқатар маңызды шараларды жүзеге асыру қарастырылған. Қазіргі уақытта медиация институты қоғамда және кәсіби заңгерлер тарапынан қолдау тауып отырғаны белгілі. Еліміздегі кәсіби емес медиаторлардың саны бүгінде кәсіби медиаторлардың санынан екі есе артық екенін атап өткен жөн. Осыған байланысты медиаторлардың осы санатының кәсіби шеберлігі мен іскерлігін арттырудың объективті қажеттілігі бар. Бұл өз кезегінде жалпы қоғам өміріндегі осы әлеуметтік институттың рөлі мен маңызын арттыруға әсер етпейді. Кәсіби медиаторлар ақылы және ақысыз түрде қызмет көрсете алады. Кәсіби емес тек қана ақысыз түрде көрсетеді, кәсіби медиатор өзінің қызметі үшін, дауласушы тараптарды бітістіргені үшін ақы алады. Олар - халыққа қызмет көрсету орталықтарында, жергілікті әкімдіктің жанынан орналасқан медиаторлар.

Медиацияның қызметін сапалы ету мақсатында отставкадағы судьяларды кәсіби медиатор ретінде жұмысқа тартуда. Мәселен, 2015 жылы 5347 іс медиаторлардың көмегімен шешілсе, 2016 жылы бұл көрсеткіш 9394-ке жеткен. Расында да, қазірде көп ілгерілеушілік бар. 2018 жылдан бастап, «Нұр Отан» Партиясы мен Кәсіподақтар Федерациясы «татуласу орталықтарын» ашты. Кәсіподақтар Федерациясы Қазақстанның барлық облыстарында орталықтар ашты. Сонымен қатар, «Нұр Отан» партиясы 4 қалада пилоттық жобамен медиативті жобаны қолдап, халыққа қызмет етуде. Басты мақсаттары - қоғамдағы әлеуметтік даулар, жанжалдарды төмендету және сол дауларды медиация арқылы шешу. Меморандумға қол қойғаннан бастап, 2000 мыңнан астам шағымдар келген, оның ішінде 980-і еңбек даулары. Медиация арқылы 800-і шешілген. Орталықта мамандар медиаторлық әдістерді қолдану арқылы дауларды реттейді. Заңгер сол даудың заңды болуына, ал психологтар мен әлеуметтік қызметкерлер әлеуметтік-психологиялық әңгімелесуге, олардың мінез-құлқын бір қалыпқа келтіруге көмектеседі. Дауларды медиация арқылы сотқа

апармай шешіп жатса, дау сол жерде қалады, соттың жүктемесі де азаяды. Қоғамдағы даудың кескіні төмендейді. Қарап отырсаңыз, дамыған елдерде медиативті тәртіп жолға қойылған. Сотқа дейін дауды реттеу институттары дамыған. Шетелде даудың 80-90% орталықтарда медиация институттарында сотқа дейін реттеліп, шешіледі екен. Қазақстанда 2018 жылы 15 мыңнан астам медиативтік келісімдер жасалған екен, соның аз ғана пайызы сотта қайта қаралған [4]. Яғни, медиативтік тәртіппен жасалған келісімдердің нәтижесі өте жоғары. Бұл дегеніміз - соттың да ісін азайтып, азаматтарды татулыққа шақыру. Медиация процедурасын пайдалану арқылы екі тарап бірге ынтымақтастыққа келе отырып, бір ымыраға келеді. Медиацияның халыққа деген тиімді жағы өте көп, мәселен медиация тәртібімен шешім қабылдағанда екі тарап өздері шешім қабылдайды, сол ортада өздері татуласады. Онда әр дау татуласумен аяқталатын болса, отбасы арасындағы татулық үстем етеді деген сөз. Азаматтық істерде, оның ішінде сотқа дейінгі отбасылық даулар татуласумен аяқталса, мемлекетіміздің қамалы берік болатыны даусыз.

Отбасылық медиация – бұл бейтарап үшінші тарап (медиатор) отбасылық жанжалға қатысушыларға бір-бірімен өзара іс-қимылды сақтауға, жақсартуға немесе қалпына келтіруге және екі тарапқа да қолайлы шешім қабылдауға көмектесетін процесс. Отбасылық даулар жан күйзелісіне әкеледі. Отбасы дауларының жоғары эмоционалдығын ескере отырып, отбасылық медиацияның мақсаты - ажырасу немесе осы уақытта жұптарға өздерінің ата-ана міндеттерін сақтауға және баланы эмоциялық уайымдардан қорғауға көмектесу болып табылады. Ата-аналар осы қиын кезеңде өздерін қалай ұстайтынын және балаларда болып жатқан өзгерістерді қалай түсіндіретінін өздері ойластыруы керек. Сондай-ақ, ата-аналар арасындағы даудың ұзақтығы маңызды фактор болып табылады. Ажырасу мен осы кезеңді бастан кешкен балалар толыққанды отбасынан шыққан балаларға қарағанда денсаулыққа байланысты қиындықтарды бастан кешкен (ең алдымен психосоматикалық бұзылулар), мектепте моральдық қосымша көмекті қажет етеді, достары да аз болып және өзін-өзі бағалауы төмендеп, оқшауланып қалады. Балалар үшін ажырасу мен осы келеңсіз оқиғаның ұзақ мерзімді салдары сөзсіз теріс әсер етеді.

Отбасылық медиацияның нормативтік-құқықтық дамуы отбасылық жұптың ажырасу контекстінде дамыды, бұл ретте медиацияны пайдаланудың басқа да көптеген жолдары бар: мәселен, оның көмегімен отбасы мүшелері отбасылық өмірдің әртүрлі саласында туындайтын проблемалар бойынша келісімге қол жеткізе алады. Демек, азаматтар заңгерлерге көмек сұрап жүтінген кезде медиаторлар оларға медиацияны жүргізуді ұсынады, тараптардың құқықтарын, медиация қағидаттарын, медиатордың көмегімен шешімдерді өз бетінше іздеу мүмкіндігін түсіндіреді. Медиаторларға отбасы медиациясы саласындағы тәжірибені өңірлер бойынша бөлісіп қана қоймай, сотта және осы сәтті талқылаудың алдында тұрған барлық отбасылық даулар бойынша медиацияны қолдану бойынша соттар үшін ұсыныстар әзірлеу, медиация рәсімін ұсыну да қажет емес. Медиаторлар «Ажырасу процесін бала қалай қабылдайды? Жанжалды немесе мәдени әрекетті көрсету керек пе?» деген барлық сұрақтарға жауап беруде шешуші рөл атқарады. Демек, отбасылық медиация балалардың тұрғылықты жерін анықтау, мүлікті бөлу, балалардың материалдық жағынан қамтамасыз етілуі жөніндегі мәселелерді, ата-анасының некелері бұзылғаннан кейін балалармен қарым-қатынас тәртібін реттеумен айналысады.

Жалпы медиатор тараптарға дауды реттеуге, сонымен бірге ерлі-зайыптылардың бір-бірімен болашаққа өзара іс-қимыл жасауға көмектесетін шешімді қабылдауға көмектеседі. Егер тараптар ажырасуға шешім қабылдаса да, бір-біріне құрметпен қарау - медиацияның ең маңызды ұстанымдарының бірі. Кейде медиацияның әсері психотерапиялық әсерден де асып кетуі ықтимал. Бұл, біріншіден, медиативті шараның өзінде туындаған қажеттілікке байланысты, қауіпсіз жағдайда өмірдегі басқа көріністер арқылы өз мүмкіндігін кеңейтуі. Екіншіден, өзара іс-қимыл ережелерін орнату және оларды сақтаудың оң әсері арқылы тиімді қарым-қатынастың жылдам дағдысын береді. Үшіншіден, екі тарап ортақ ұғымдарды анықтау не қалпына келтіруде осы контексте адамдардың өзара іс-қимылын реттейді, сондай-ақ басқа да әлеуметтік жағдайларда осындай жаңашылдық әкелері сөзсіз [5; 200-201].

Қазақстанда негізгі салмақ бүгінде сот жүйесіне түсіп отырғандықтан, істердің барлығы сотқа келіп тірелгендіктен, әрине, біз бірінші кезекте, бұл мәселелерге назар аударуымыз керек. Соның ішінде, кез-келген даудың соңы сотқа келіп шешілгендіктен, кей жағдайда аяғы жақсылықпен аяқталмайтынын айтып өткен жөн шығар. Себебі, бұл - соттасып жатқан істердің 50%-ға жуығы азаматтық істер.

АҚШ-та, Канада мен Англияда сот арқылы қаржыландырылатын медиация өте көп. Кейбір мемлекеттерде даудың тек 2%-ы тек сот шешімімен шешіледі. Медиацияға көптеген жағдайлар жіберіледі, медиация алаңында даудың 70%-ы шешіледі. Қалған 30%-ы сот процесіне қатысады, көбінесе медиация барысында басталған процесс нәтижелі болады [6; 45]. Көріп отырғанымыздай, шетелде медиацияны қоғамда қалыптастыру маңызды рәсім, демек, азаматтар арнайы медиациялық орталықтарға келіп, дау-жанжалдарын оңай реттеп, шеше алады. Деректерге сүйенсек, қазіргі замандағы отбасы тұрақсыздығының себептерін респонденттердің жас ерекшелігі тұрғысынан қарастырсақ әртүрлі келеді: әрбір үшінші (32,2%) жас респондент (18-ден 30 жасқа дейін), әрбір төртінші (25,5%) орта жастағы респондент (31-ден 45 жасқа дейін), әрбір бесінші (21,4%) егде жастағы респондент (46-дан 60 жасқа дейін), тек әрбір алтыншы (15,9%) жоғары жастағы респондент (61 жастан жоғары) ажырасу санының артуын отбасы типінің өзгеруі аясындағы әлеуметтік белсенділік және экономикалық жағдайлармен байланыстырады [7; 31-32]. Көбінесе отбасындағы даулар түсінбеушіліктен, қаржы тапшылығынан туындайтынына тағы көз жеткіздік.

Қорытындылай келе, бүгінде Қазақстандағы кейбір отбасыларында әке мен баланың, анасы мен қызының, ағайын мен туыстың, көршілер мен дос-жарандар арасындағы дау-дамай, жанжал өршіп тұр. Оның арты үлкен дау мен алауыздыққа әкеледі. Көбінесе азаматтар заңгерлерге, адвокаттарға талап арыз жазу немесе мүдделерін білдіру үшін алдына келгенде, екі тарап дауды бейтарап тұлға - медиатордың көмегімен реттеу мүмкіндігі туралы біле бермейді. Ресми соттың алдына келіп, жеңіске не жеңіліске түскеннен кейін азаматтардың көпшілігі бауырымен, ағайынымен, досымен әрі қарай араласпайтыны түсінікті, сондықтан да медиацияға жүгінгенде медиатор екі тараптың арасындағы дәнекер ретінде даулы мәселелерді рет-ретімен, тату түрде шешуге көмектеседі. Өкінішке орай, соттар медиаторға жүгіну құқығын түсіндірмейді, тек дауды бейбіт жолмен шешу мүмкіндігін формальды түрде айтады. Осы салада халықтың сауаттылығын арттыру және түрлі отбасылық дауларды шешу тәсілі ретінде медиацияға деген сұранысты қамтамасыз ету үшін әлі де біраз нормативтік-құқықтық ережелерді азаматтарға кеңінен түсіндіру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Карашева Ж.Т. Қазақстан Республикасында медиацияның алатын орны және маңызы. // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. №4 (64). 2012.
2. Roberts, Marian (2015) Hearing both sides: structural safeguards for protecting fairness in family mediation. Family Law, Vol.45, №6. – P. 718-726.
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам. // Егемен Қазақстан газеті, 2012 жыл 10 шілде.
4. Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы №401-IV Заңы //Егемен Қазақстан газеті, 2011 жыл 8 ақпан. №39-40 (26442); YouTube: Мінбер бағдарламасы: медиация - мәміле алаңы, 10.03.2019 жыл. <https://qazaqstan.tv/videos/58908>
5. Рубан О.И. Активная медиация брака. Методология. Опыт применения. – //Медиация: теория, практика, перспективы развития. Сб. материалов Первой всероссийской научно-практической конференции (23–24 апреля 2015 г., Москва) / Отв. ред. О. П. Вечерина. М.: ФГБУ «ФИМ», 2015. – 215 с.
6. Allison Gerencser, Family Mediation: Screening for Domestic Abuse, 23 FLA. ST. U. L. REV. 43 (1995) - P. 43-69.
7. Соловьева Г.Г., Бурова Е.Е. Қазақстандық отбасы қоғамның негізгі құндылығы ретінде: жағдайы және даму үрдістері /З.К. Шәукенованың жалпы редакциясымен. = Казахстанская семья как базовая ценность общества: состояние и тенденции развития / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2013. – 196 б.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РАЗВИТИЕ СЕМЕЙНОЙ МЕДИАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

С.М. Сыздыкова¹, А.Т. Омарова²

¹PhD докторант специальности 6D050100 - Социология,

²и.о доцента, PhD,

^{1,2} Казахский национальный университет им.аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан, email: omarova.asem@mail.ru

В статье исследуется формирующийся в Казахстане новый институт - семейной медиации, включающий в себя правовые нормы. В ходе исследования автор анализирует основы отечественной и зарубежной литературы. Прежде всего, акцентируя внимание на теории общей медиации, фокусируясь на состоянии семейной медиации в современном Казахстане. В то же время, рассматривается медиация и роль медиатора в разрешении семейных споров в досудебном порядке и его функции. В частности, основное внимание уделяется вопросам семейной медиации в Казахстане на основе опыта медиации за рубежом. Автор также утверждает, что медиация в современном обществе соответствует национальным ценностям с использованием традиционных подходов. Нормативно-правовая база является всеобъемлющим механизмом семейной медиации в качестве основного механизма. В нем также рассматриваются недостатки и достижения правовой базы семейной медиации в стране и некоторые социальные вопросы.

Ключевые слова: институт медиации, семейная медиация, медиатор, нормативно-правовое положение, урегулирование споров, обе стороны, Республика Казахстан, медиация за рубежом

NORMATIVE-LEGAL DEVELOPMENT OF FAMILY MEDIATION IN KAZAKHSTAN

S.M. Syzdykova¹, A.T. Omarova²

¹PhD student 6D050100 - Sociology

²PhD, associate Professor,

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: omarova.ase@mail.ru

The article examines the emerging in Kazakhstan of a new institution - family mediation, which includes legal norms. During the study, the author analyzes the basics of domestic and foreign literature. First of all, focusing on the theory of general mediation, focusing on the state of family mediation in modern Kazakhstan. At the same time, mediation and the role of the mediator in resolving family disputes in the pretrial order and its functions are considered. In particular, the focus is on family mediation in Kazakhstan based on the experience of mediation abroad. The author also claims that mediation in modern society is consistent with national values using traditional approaches. The legal framework is a comprehensive mechanism for family mediation as the primary mechanism. It also addresses the shortcomings and achievements of the legal framework for family mediation in the country and some social issues.

Key words: mediation Institute, family mediation, mediator, legal regulation, dispute resolution, both sides, the Republic of Kazakhstan, mediation abroad

Редакцияға 11.11.2019 түсті

5 - бөлім
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ
ПСИХОЛОГИЯ

Раздел 5
ПЕДАГОГИКА И
ПСИХОЛОГИЯ

Section 5
PEDAGOGY
AND PSYCHOLOGY